

DOKUMENT

EXPRESSEN SVERIGES BLODIGA HISTORIA 9:10

MÅNDAG 10 AUGUSTI

Trettio år i strid

TOLV SIDOR: I tre decennier var Europa en konfliktzon – när freden slöts blev Sveriges stormaktsvälde än större

Kungen faller i

Svenskarna var storplundrare

- Det var ett religionskrig. Men Bibelns sjunde budord brydde sig knektarna inte om – du skall icke stjäla.
- Många av dyrbarheterna som svenskarna stal under trettioåriga kriget är i dag våra värdefullaste klenoder.
- Den gotiska Silverbibeln från 500-talet, räknas som kulturhistoriskt ovärderlig, tog soldaterna i Prag. Drottning Kristina, Gustav Adolfs dotter, fick den i present. Nu finns den på Uppsala universitet.
- Djävulsbibeln från 1200-talet, som enligt legenden skrevs med djävulens hjälp av en munk på en enda natt, stals också i Prag. Den finns nu på Kungliga biblioteket i Stockholm.
- Den som strosar i slottsparken vid Drottningholm ser mängder av stöldgods. Där finns bland annat Herkules i marmor och många andra statyer från plundringen av fältherren Wallensteins slott.
- Storplundraren var greve Carl Gustav Wrangel. Hans slott Skokloster i Mälaren höll på att byggas, han behövde fylla de pampiga salarna, och där finns än i dag 764 registrerade dyrbarheter som erövrats från fiender.
- Soldaterna blev inte heller lottlösa. Då de stormade Rudolf von Colloredos borg i Böhmen hittades en halv miljon guld-pengar som de delade upp i sina hattar.
- Från kejsarens zoo stals ett levande lejon. Drottning Kristina fick det i gåva och lejonet levde resten av sina dagar på slottet i Stockholm.

■ ■ Dimman välldede in över fälten. Klockan tio på morgonen den 6 november 1632 lyfte Gustav II Adolf värjan och gick till attack mot kejsarens trupper.

■ ■ Tiden var ond och brutal. I 30 år krigade katoliker mot protestanter i en av historiens längsta och blodigaste konflikter.

■ ■ Religion var en orsak.

■ ■ Men mest handlade kriget om makten i Europa.

Drottning Kristina fick stulet lejon i gåva

Gustav II Adolfs död i slaget vid Lützen. Målning av Carl Wahlbom från 1855.

krutröken och dimman rider Lejonet från Norden till anfall i spetsen för Smålands ryttare.

Allt går fel.

Befälhavaren omringas. Första skottet träffar honom i vänstra överarmen och krossar benpipan.

Han klarar inte att tygla hästen med en arm. Nästa skott träffar i högra skulderbladet.

Han faller ihop, släpas längs marken med ena stövlelens sporre fast i stigbygeln.

Livet och striden är över för Gustav II Adolf, kungen av Sverige.

Värför den 37-åriga kungen sätter livet på spel i ett anfall utan att ha tillräckligt understöd av andra soldater har förbryllat historiker sen den olyckliga dagen i november 1632.

En förklaring är hästen, den ädla hingsten som kungen just har köpt av överste Johan Streiff von Lauenstein. Hästen, som kungen döpt efter säljaren, är kraftig, bångstyrig och stark.

Streiff är en oldenburgare, en tysk hästras med ett kynne som passar i krig. Kungen har betalt tusen riksdaler, femton gånger mer än vad en vanlig häst kostar.

Det är skillnad att rida en oldenburgare mot de mindre och sävligare svenska hästar som kungen är van vid. Ungefär som att ratta en Lamborghini i förhållande till en gammal Volvo.

Kungen klarar inte att styra undan med en hand i tygeln medan han känner den bultande smärtan efter skottet i andra armen.

Streiff springer ifrån ryttarna från Smålands

Dimman i Lützen

Porträtt av Gustav II Adolf, gjort av okänd konstnär.

Lejonet från Norden dog på slagfältet

NAMN: Gustav II Adolf. Efter sin död hedrades han av riksdagen med namnet Gustav Adolf den store. Tyskarna kallade kungen för Lejonet från Norden.

FÖDD: På slottet Tre Kronor den 9 december 1594.

KALLADES: Lejonet från Norden.

YRKE: Sveriges kung 1611-1632.

KARRIÄR: Grundlade stormaktsväldet som gjorde Sverige till en av Europas ledande nationer.

INTRESSEN: Språk. Kungen talade svenska, tyska, holländska, latin, italienska, franska och engelska.

HUSTRU: Maria Eleonora av Brandenburg.

BARN: Kristina, som efterträdde sin pappa på tronen. Hon abdikerade 1654 och blev katolik. Utom äktenskapet hade kungen sonen Gustaf Gustafsson som blev greve av Vasaborg.

DÖD: I Lützen den 6 november 1632.

Gustav II Adolf med hustrun Maria Eleonora. Målning av okänd konstnär, här beskuren.

regemente och rätt in i fiendens led med en skadad kung på ryggen.

På överkroppen bär kungen en kort gul jacka av älgskinn. Den är tålig, men klarar inte skott eller sabelhugg. Ryttarna runt Gustav II Adolf har harnesk av metall. Kungen har en gammal skottskada och kan inte bära metallskyddet. Därtill har han med åren blivit tämligen fet, och det gamla harnesket går inte att få över magen.

En annan förklaring är synen.

Kungen är mycket närsynt. I stridens hetta kan han inte ha glasögonen på sig.

Dimman, som kommer farande i stora sjok, och röken från eldar och kanoner gör att ögonen tåras och det blir ännu svårare att skilja vän från fiende.

Kungen är van att ha sin page August von Leublfing och stallknekten Anders Jönsson intill sig. De är hans ögon och öron.

De känner kungens problem och följer tätt intill honom i alla slag.

I tumultet träffas Leublfing av flera värjhugg och faller sårad till marken. Anders Jönsson har kommit bort från sin herre och ser honom aldrig mer i livet. Kungen faller av Streiff. Han lever ännu då två

ryttare från fiendesidan kliver av sina hästar:

De ser på den sårade mannens kläder att han är av hög rang. De frågar på tyska efter hans namn.

– Jag är kungen av Sverige, svarar han.

Ryttarna skjuter den dödade kulan genom kungens huvud och stöter värjan i hans bröst.

Därpå plundrar de honom. De tar ringen med det kungliga sigillet, guldkedjan som han har runt halsen, drar av stövlarna och läderbyxorna.

Under tiden har Streiff sprungit tillbaka till svensk-

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

Männen kastas ut genom fönstret. Det är 15 meter ner. Mirakulöst nog överlever de

Fortsättning från föregående uppslag

arnas läger: Det är blod i sadeln och pistolerna i sadelhölstren är avfytrade.

En patrull skickas ut. Soldaterna finner Gustav II Adolf liggande på magen med ansiktet i lervällingen. Det plundrarna lämnat kvar är en blodig skjorta, två sönderstuckna undertröjor och strumporna.

Pagen Leubfing ligger intill. Han lever ännu, och orkar berätta om kungens sista minuter i livet innan han dör.

Klockan är strax efter 13. Slaget har pågått i tre timmar.

***

intern 1618 syns i hela Europa en komet på himlavalvet. Den skrämmer både protestanter och katoliker. Vidskepelsen är

stor, och märkliga fenomen ses som tecken på att människorna har retat Gud. Vi ska få sona våra synder.

I en månad syns kometen – och varslar om 30 onda år.

Påven i Rom är en av jordens mäktigaste män. Han är katolik.

I Wittenberg har den tyske prästen och reformatorn Martin Luther spikat upp 95 teser på Slottskyrkan. Han är protestant.

I stort sett hela Europa är kristet. Vi tror på Gud – men är djupt oense om hur hen ska dyrkas.

Luther tycker att Heliga stolen i Rom är ohederlig som säljer synders förlåtelse med avlatsbrev.

Hän protesterar mot att katoliker samlar på sig gods och rikedomar och kräver att präster ska predika på språk som folk förstår och inte på latin.

I Sverige inför Gustav Vasa Luthers lära redan på riksdagen i Västerås

1527. Katolicismen är förbjuden hos oss. Svenskarna hålls i Guds tukt med svavelosande predikningar, katekes och husförhör.

Ute i Europa är det blandat. Luthers protestantism har fäste i norra Tyskland och söderut är invånarna katoliker.

Tyskland är ännu inget land. Den stora makten i Centraleuropa kallas Tysk-romerska riket. Där ingår nästan 2 000 små furstendömen, biskopsdömen och fria riksstäder. Det finns ingen centralmakt, ingen gemensam armé.

Rikets mäktigaste man är Ferdinand II, kejsare av ätten Habsburg i Österrike.

Han är liderligt religiös, uppfostrad av jesuiterna, krönt av påven, och redo att ta till vapen för sin tro.

Den tändande gnistan till 30 års krigande inträffar den 23 maj 1618.

I kungariket Böhmen (i dag västra halvan av Tjeckien) väljs katoliken Ferdinand av Steiermark till kung.

Protestanterna gör uppror. I kungaborgen i Prag förhör några av de katolska stormännen som röstat för den nya kungen.

Två av dem, Jaroslav Boritz von Martinicz och Vilem Slavata av Clum, anklagas av folkmassan för att ha brutit mot religionsfriheten.

Straffet verkställs omedelbart. Männerna, och även deras sekreterare Philip Fabricius, kastas ut genom fönstret. Det är 15 meter ner till vallgraven. Den är tom på vatten, men där finns en hög med hästdynga. Männerna hamnar där, och mirakulöst nog överlever de.

Dåtidens teckentydare säger att de räddas av änglar – en gudomlig seger för katolikerna mot de oundsinta protestanterna.

Tidslinje: Sveriges tid som stormakt

1611 Gustav II Adolf blir kung. Han är 17 år.

1613 Kriget mot Danmark slutar med freden i Knäred. Sverige får tillbaka Alvsborgs fästning och området omkring mot en lösens på en miljon riksdaler.

1614 Det svenska rättsväsendet reformeras.

1617 Fred med arvfjenden Ryssland. Sverige får Ingermanland och Kexholms län.

1618 30-åriga kriget bryter ut.

1628 Regalskeppet Vasa går till botten i Stockholm.

1629 Sexårigt vapenstillestånd med Polen efter flera års krig.

1630 Gustav II Adolf seglar till Tyskland och går in i det stora europeiska kriget.

1631 Svensk seger över fiendens fältherre Johann Tserclaes Tilly vid Breitenfeld.

1632 Gustav II dör i slaget i Lützen.

1634 Ny svensk regeringsform införs som ger adeln ännu mer makt.

1635 Stora satsningar på vägar mellan svenska landskap.

1636 Frankrike förklarar den tyske kejsaren krig. Johan Banér segrar i slaget vid Wittstock.

1638 Kolonin Nya Sverige grundas i Delaware i Nordamerika.

1645 Freden i Brömsebro sluts. Sverige får Gotland, Jämtland, Härjedalen, Ösel och Halland (på 30 år) av Danmark.

1648 Westfaliska freden sluts och det trettioåriga kriget är över. Sverige blir norra Europas stormakt.

Sverige storsatsar på att bygga vägar

Minnessten i Brömsebro.

Jaroslav Boritza von Martinicz och Vilém Slavata av Clum anklagades för att ha brutit mot religionsfriheten. Straffet: De kastas ut genom fönstret. Målningen är ett träsnitt av okänd konstnär.

Nu startar kriget. Kejsar Ferdinand II skickar sin fältherre Johann Tserclas Tilly.

Det första stora slaget står vid Vita berget i Prag den 8 november 1620. Den ärrade, 61-åriga veteranen Tilly krossar motståndet och tvingar med kanoner och våld böhmarna att bli katoliker. Tilly kommer att bli en svår motståndare till Gustav Adolf.

Gnistan blir snabbt en präriebrand. Kejsaren marscherar vidare norrut. Hans splittrade rike ska enas och alla ska med tvång omvändas till påvens lära.

Religionskriget blir internationellt. Nya konflikter blossar upp och vävs in i den stora oredan.

Sverige och Danmark känner sig hotade. Frankrike och Nederländerna likaså.

Det handlar inte bara om religion längre. Sverige dominerar hamnar och

handel på Östersjön. Gustav II Adolf kan inte tillåta att Ferdinand II tar makten i städerna vid Östersjökusten.

★★★

Sriget är förödande. Allra mest drabbas nuvarande Tyskland. I årtal marscherar arméer fram och tillbaka. Mellan slagen slår soldaterna läger i byar och städer. De dödar boskap som de åter upp, stjäla allt av värde, våldtar kvinnor – och deras män som protesterar hängs i närmaste träd.

Då maten är slut drar soldaterna vidare till nästa samhälle.

Båda sidor har legoknektar, råskimm till yrkessoldater, som struntar i vem de krigar för så länge de får betalt och kan plundra civilbefolkningen. För dem är krig ett sätt att leva.

I boken "Ett stort lidande har kommit

över oss" berättar historieforskaren Dick Harrison om katastrofen för tyskarna.

– Fem miljoner tyskar dog och det ledde till att den dåvarande folkmängden minskade med 20 procent.

Harrison skriver om grymma metoder som soldaterna använder för att få befolkningen att avslöja var de gömt dyrbarheter som smycken eller matförråd.

Den mest ökända tortyrmetoden kallas "Schwedentrunk", svenskdrunken.

– Offret bands och en träkil sattes i munnen. Därefter tog knektarna fram en hink fylld med lortvatten eller avföring som de tömde i gapet med en tratt. Smärtorna var fruktansvärda då magsäcken vidgades för att kunna rymma vätskan, skriver Harrison.

Hur många soldater som dör på

slagfälten finns inga säkra uppgifter om. När det gäller svenskar vet vi att mellan 50 000 och 55 000 män dör de första krigsåren. Tiotusentals dör i pest och andra sjukdomar som följer i krigets spår.

Historieforskaren Jan Lindegren i Uppsala skriver i sin doktorsavhandling om svenska knektar från samhället Bygdeå i Västerbotten.

Därför hämtas 230 unga män till kriget. 215 av dem dör, och ytterligare fem återvänder som krigsinvalider.

★★★

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

1654 Drottning Kristina abdikerar.

1658 Freden i Roskilde. Sverige tar Skåne, Blekinge och Bohuslän från Danmark.

1668 Häxprocesser startar. Under åtta år avrättas omkring 300 människor.

300 "häxor" avrättas

1676 Slaget i Lund, det blodigaste

Karl XI under slaget vid Lund, målning av David Klöcker Ehrenstrahl. Bildkälla: NATIONALMUSEUM.

i svensk historia, äger rum i december.

Danmark förlorar. Tusentals mister livet på båda sidor.

1680 Karl XI inför enväldet. Stora delar av adelns gods tas av staten i den så kallade reduktionen.

1697 Karl XI dör och hans 15-åriga son kröns till Karl XII.

Femton-åriga Karl XII kröns till kung

1700 Det stora nordiska kriget. Sverige förlorar stora områden.

1709 Karl XII förlorar slaget i Poltava till tsar Peter den store.

1718 Karl XII stupar den 30 november i Fredrikstens fästning i nuvarande Halden i Norge.

Det blir slutet för stormakts-tiden.

Stormakts-tiden tar slut när Karl XII dör

Drottning Kristina porträtterad av Sébastien Bourdon. Bildkälla: NATIONALMUSEUM.

Gustav Adolf uppfostras

Gustav II Adolf föddes på slottet Tre Kronor i Stockholm. Slottet förstördes i en brand 1697, men på samma plats byggdes nuvarande Stockholms slott senare upp. Bilden är en oljemålning

Fortsättning från föregående uppslag

Gustav Adolf föds den 9 december 1594 på slottet Tre Kronor i Stockholm. Pappa är den 44-åriga hertig Karl och mamma den 21-åriga Kristina av Holstein-Gottorp.

Han får sitt första förnamn efter farfar Gustav Vasa, hjälten som befriade Sverige från dansken och gjorde landet till kungligt arvrike, och Adolf efter sin dansk-tyske morfär.

I vårt rike lever på den tiden cirka 800 000 människor i Sverige, cirka 350 000 i Finland och 150 000 i svenska Estland. Stockholm har 9 000 invånare

Pappa hertigen är inte kung. Det är hans farbror Sigismund som även regerar i Polen. Hertigen och hans familj bor i 1100-talsborgen Nyköpingshus, och har bara tillåtelse att vara på Slottet i Stockholm då Sigismund är borta

Det dröjer inte länge förrän den saken ändras. Hertigen är en man med smak för

Gustav Adolf är fyra år då pappan utkämpar ett blodigt slag vid Stångebro utanför Linköping mot Sigismunds styrkor.

Hertigen vinner, blir kung Karl IX, och hämnas på adelsmännen som stött Sigismund med att hugga huvudena av dem på galgbacken i Linköping. En av de avrättade är rikskanslern Erik Sparre som är dopfadder åt Gustav Adolf.

Sigismund flyr hem till Warszawa. Men han har inte gett upp. Kriget mot Polen blir många.

Gustav Adolf uppfostras att bli krigarkung. Han är sex år då pappa tar med honom till ett krigsutbrott i svenska Estland.

Gustav Adolf upplever kruttrök för första gången. Litauska kavalleriet stormar till attack mot svenskarna med rykande pistoler, svärd och pilbågar: Karl IX:s trupper lider ett svårt nederlag vid Salapils. Kungen och prinsen återvänder hem.

Vägen tillbaka går över frusna isar i Finska viken. Flera av de kungliga fartygen går under. Kung Karl och sonen lyckas ta sig i land oskadda.

De tvingas göra en lång och kylig resa med häst och släde runt Bottenviken, upp till norra Finland, genom norra Sverige och till Stockholm.

Kungen ser äventyret som en hårdande övning för sonen inför kommande strider.

De unge Gustav Adolf har två stora intressen: språk och militär strategi.

Språken klarar han galant. Hemma pratar han tyska men sin mamma och svenska med pappan. Italienska, engelska, franska, latin och holländska lär han sig i studiekammaren.

Militärens alla knep lär han av krigsmännen i pappas hov. Som nioåring är han med på militära manövrar: Gustav Adolf sitter på sin ponny och huvudet när precis upp till stigbyglarna på pappa som rider intill.

Prinsen har ett explosivt temperament. Gör inte hovfolket som han säger kan han få häftiga utbrott.

Han kan bli kolerisk och hota med att den som irriterar honom ska "få repet

Hertig Karl, senare Karl IX. Målning av okänd konstnär.

till halsband" eller "betala med huvudet".

Utbrotten kommer oftast då Gustav Adolf är hungrig. Nutida forskare tror att han kan ha haft låg blodsockerhalt.

Mat är hans passion, redan som barn. På middagsbordet kan det stå 30 rätter, plus många varianter av efterrätter.

Gustav Adolf är 15 år då han får nog av undervisning. Han får andra intressen:

jakt, krigsövningar, kortspel. Och kvinnor.

Ebba Brahe heter kronprinsens stora kärlek, och henne får han aldrig.

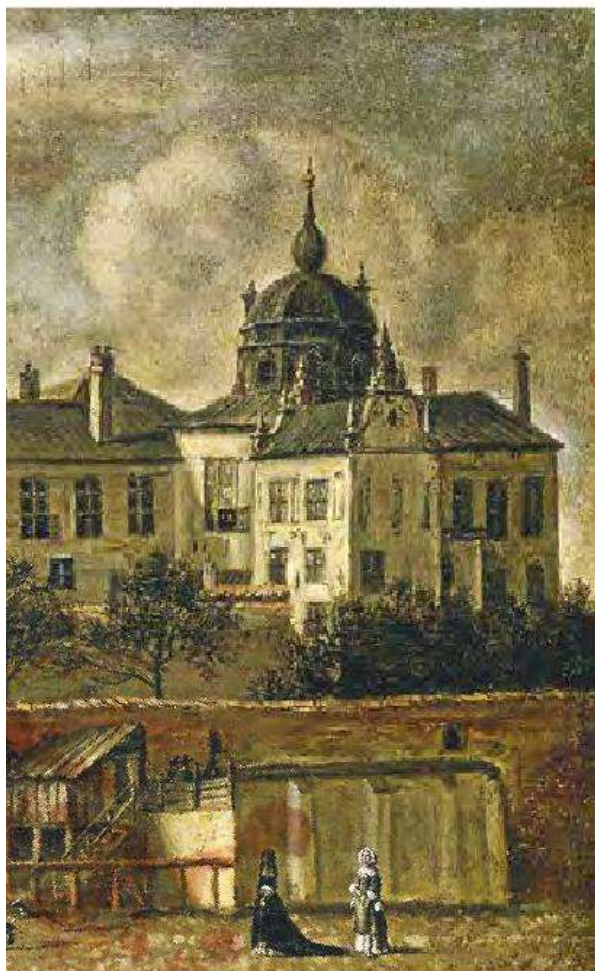
Det är en tonårsromans. Ebba Brahe är två år yngre än Gustav Adolf. Hon är hovfröken hos drottningen, född i en familj med allra blåaste, adliga blod.

Hennes skönhet beskrivs så här av en samtida skald:

*"Ögonen av kristall
Kinderna av morgonrodnad
Läpparna av rosor
Munnen av behag"*

Karl IX har dött, Gustav Adolf har just

till att bli en krigarkung

från 1661. gjord av Govert Camphuysen.

Ebba Brahe var Gustav II Adolfs ungdomskärlek, men något äktenskap som kom att vara i bara tolv år.

Maria Eleonora av Brandenburg, som blev drottning av Sverige efter att hon gift sig med Gustav II Adolf.

blivit kung, bara 17 år gammal. Han vill bestämma själv över vem han ska dela säng med.

Han friar, och får Ebba Brahes fars godkännande.

Romansen är den första i kungahuset som är dokumenterad. Tio kärleksbrev från Gustav Adolf och ett från Ebba Brahe finns i Riksarkivet.

Ett av breven skriver kungen till sin unga kvinna då han är på väg till ett fältslag i Ryssland.

I brevet ligger en pressad förgätmigej.

Hovet, och allra mest Gustav Adolfs mamma och hans farmor, säger absolut nej till äktenskap. De söker lämpligare kandidater.

Furstliga bröllop på den tiden är allianser mellan länder.

Den 26-åriga kungens brud blir 21-åriga Maria Eleonora av Brandenburg.

Ränkmakarna i hovet har räknat ut det strategiskt. En allians med Brandenburg är bra för Sverige. Det ger oss ett starkt fäste i ryggen på arvfjenden Danmark.

Gustav Adolf blir också nöjd. Sveriges blivande drottning är vacker, rolig,

charmerande, och de lever lyckliga i ett äktenskap som kom att vara i bara tolv år.

***

Gustav II Adolf ärver tre krig: mot ryssarna, Danmark och kusin Sigismund i Polen. 21 år sitter han på tronen, och i 18 av dem är Sverige i krig.

Kungen är fortfarande tonåring då han axlar ansvaret för Sveriges framtid.

Danskarna gör raidar och rövar och mördar över gränserna i skogarna i Skåne och Småland. Kung Kristian IV, som också han var fadder då Gustav Adolf döptes, ser en chans att knäcka Sverige för gott.

Gustav II Adolfs första krigsäventyr håller på att sluta illa.

Han kommer i spetsen för en här på 3 000 man. På natten den 10 februari 1612 övernattar kungen och en mindre styrka i kyrkan i Vittsjö. De eldar upp kyrkbänkarna för att hålla värmen.

Kungen upptäcks av danskarna. Det blir strid med värja man mot man. Ett par hundra man dör, de flesta är kungens män.

Svenskarna är underlägsna och flyr ut på Vittsjöns is med danskarna efter sig. Isen brister. Kungen är nära att dras ner i det isande mörkret. Han förlorar hästen och vapnet.

Kungen räddas ur isvaknen av kammarjunkare Per Banér och ryttaren Thomas Larsson från Upplands regemente.

De belönas senare rikligt: ryttaren får hemmanet Ingelsta och Banér dubbas till riddare.

Kriget tar slut efter att britterna tröttnat på att vapenskramlet till havs stör deras sjöfart. De medlar fram en fred i Knäred 1613 som innebär att Gustav II Adolf återlämnar Jämtland och Härjedalen som han tagit av danskarna. Danmark lämnar till oss Kalmar och Öland.

Viktigast för oss är att danskarna lämnar ifrån sig Älvsborg och den starka fästningen. Där finns vår enda hamn västerut.

Danske kungen sätter ett högt pris: en miljon silverriksdaler.

Danmark kräver kontant betalning inom sex år. Annars tar de tillbaka fästningen.

Älvsborgs lösen blir en betungande

börda för svenskarna. Extra skatter införs för alla medborgare. Kungen betalar 32 procent av kronans inkomst. Pengar från koppargruvorna i Bergslagen ger stora bidrag.

Den första inbetalningen, 250 000 riksdaler, levereras i skattkistor som bevakas av hundra ryttare och hundra knektar till danske kungen 1616.

Då lösesumman är betald grundar kungen en stad nära Göta älvs mynning. Det är år 1621. Den byggs av holländare och kallas i början Nya Amsterdam.

Nu heter staden Göteborg.

Gustav Adolf är kung av ett slag som Sverige aldrig sett.

Han är krigare, modig, rent av dödsföraktande, sitter i sadeln med värjan i luften och rider i spetsen för sina soldater till attack.

De flesta av våra tidigare krigarkungar har suttit bakom fronten med kikare och låtit knektarna ta alla livsfarliga risker.

Kungen är 19 år då han krigar igen. Nu är det Ryssland. Gustav II Adolf är framgångsrik. Vi får Ingermanland

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

Fortsättning från föregående uppslag

(delar av nuvarande Estland) och Kexholms län (delar av Karelen) i fredsavtalet.

För tsaren är nederlaget svidande. Ryssland har nu ingen kust och ingen hamn i Östersjöområdet.

Återstår kusin Sigismund som inte gett upp kravet på den svenska kronan. Kriget pågår, med avbrott för några vapenvilor i tolv år. Målet för Gustav II Adolf är att ta kontrollen över flodmynningsarna och göra hela Östersjön till ett svenskt innanhav.

På midsommarafton 1626 seglar Gustav Adolf med 150 skepp och 14 000 mot Polen. På kajen vinkar drottning Maria Eleonora som är gravid för fjärde gången.

Två gånger är kungen riktigt illa ute. Första gången sitter han vid rodet då en styrka ska korsa floden Wisla vid skansen Danzigerhaupt. På stranden väntar polacker som öser eld över svenskarna. Kungen träffas en muskötikula i magen och är nära att förblöda.

Andra gången är den 8 augusti 1627 då han rider i spetsen för rytteriet i ett stort slag i Dirschau (Tzew på polska). En kula träffar kungen i höger skulderblad. Svenskarna drar sig tillbaka för att skydda Gustav II Adolf och förlorar slaget.

Kungens skada är livshotande, men han återhämtar sig. Läkarna vågar inte ta bort kulan som sitter kvar resten av hans liv. Det gör att två fingrar på höger arm förlamas, och det plågar honom då han ska skriva under dokument.

Efter det kan kungen aldrig mer bära harnesk, eftersom kulan skaver mot metallkanten. Det blir ödesdigert i Lützen.

Gustav II Adolfs plan är att sätta in det mäktigaste krigsskepp som byggts i det sista slaget om Danzig.

I augusti 1628 får han ett dystert besked från Stockholm: regalskeppet Vasa har sjunkit och 50 man dött under jungfrufärden.

1629 blir det stilleståndsavtal. Sigismund måste lämna från sig Livland (södra delen av Estland och norra Lettland) och vi får tullinkomster från städer som erövrats vid Östersjökusten.

★★★

Den 17 juni 1630 går Gustav II Adolf ombord på skeppet Tre Kronor i hamnen Älvsnabben vid Muskö i Stockholms skärgård. Fartyget har 32 kanoner och 165 man i besättningen.

På Slottet har kungen än en gång tagit farväl av drottningen och kramat dottern Kristina som blivit tre år.

Aldrig mer ska han se dem.

Flottan är den största som Sverige rustat: 172 fartyg, varav 31 är stridsmaskiner med många kanoner. Ombord finns 30 000 man.

Lejonet från Norden startar resan för att frälsa Europa från påvens förtryck.

Rykten har löpt sen länge bland protestanterna i norra Europa.

Enligt en legend ska ett gult lejon från Midnattslandet komma för att besegra ondskans örn.

Örnen är den katolske kejsaren.

★★★

Det europeiska storkriget har pågått i tolv år redan. Varför träder Sverige in?

Gustav II Adolf är själv en djupt troende anhängare av Luthers kyrka.

Våra trosbröder i söder håller på att mördas. På predikstolarna dundrar prästerna att det är vår plikt att försvara dem.

Det är en orsak. Det finns fler.

Gustav Adolf är besatt att ge Sverige makt och ära. Sverige ska bli en stormakt.

Religion och politik blir ett.

Den tyskromerske kejsaren håller på att bygga upp en flotta som kan komma att hota Sveriges inkomstbringande affärer i Östersjön.

Dessutom, och det är allvarligt, är kejsaren god vän med den katolske Sigismund i Polen. För Gustav Adolf vore det en mardröm om de två slår ihop sina arméer mot Sverige.

Det är bättre att kriga i fiendens land än i sitt eget.

★★★

Dfter en vecka till havs går svenskarna i land i Peenemünde på ön Usedom nordvästra udde.

Det är dags att gå i strid.

Svenskarna har stora framgångar de första månaderna. De tar Pommern och Mecklenburg.

Sveriges armé av de bästa i

Målning gjord av okänd konstnär föreställande Gustav II Adolfs seger i slaget vid Breitenfeld. Här något beskuren.

Praktskeppet sjönk på jungfrufärden

■ Gustav II Adolf byggde en av de ståtligaste krigsmaskiner som haven aldrig fick se. Kungen krigade om Sveriges tron mot sin kusin Sigismund i Polen och ville ha ett skepp som skulle sätta skräck i fienden.

■ På Skeppsholmen, flottans varv i Stockholm, timrades regalskeppet Vasa i bastant ek.

■ Fartyget hade 64 kanoner och var avsedd för en besättning på 450 man.

■ På aktern fanns en ståtlig skylt med kungens initialer GARS – Gustavus Adolphus Rex Sveciae – kung av Sverige på latin.

■ Den 10 augusti 1628 låg Vasa riggad och klar nedanför slottet Tre Kronor. Barlast, kanoner och kullor hade tagits ombord.

■ På kajerna runt Strömmen väntade

stockholmarna som ville se regalskeppet segla mot fienden. Salut sköts, jungfrufärden började. Allt gick på tok. Då vinden fyllde seglen började fartyget kantra. Vatten forsade in genom de öppna kanonportarna.

■ Vasas enda resa varade i bara tio minuter. Sakta sjönk skeppet till botten.

■ Det dröjde 333 år innan hon kom upp till ytan. 1961 bärgades fartyget och i dag finns hon i Vasamuseet på Djurgården, ett av Stockholms mest besökta turistmål.

Vasamuseet. Foto: SVEN LINDWALL

Var en Europa

Det är platt landskap, marscherna går snabbt. Motståndet är svagt.

Gustav Adolfs armé växer eftersom besegrade knektar ofta går över till svenska sidan. Från Sverige och Finland skeppas ytterligare 10 000 soldater.

Magdeburg är en stad i Sachsen-Anhalt i mellersta Tyskland, inte långt från Berlin. Den är protestantisk, och en av de första som frivilligt går över på svenskarnas sida. Kejsaren bannlyser Magdeburg.

I staden finns en 104 meter hög katolsk katedral, döpt efter helgonen Katharina och Mauritius. Prästerna har tvingats konvertera till protestantismen, men i katedralens valv förvaras värdefulla katolska skatter.

Här möter Gustav Adolf för första gången en fältherre som kommer att vålla honom mycket besvär.

Det Johann Tserclaes Tilly, som nu blivit 71 år, katolsk belgier som aldrig förlorat ett slag. Hans regementen har Jungfru Maria på fanorna.

Tilly omringar Magdeburg med en stor här. Staden ska straffas för förbundet med svenskarna. Den svenske kungen sätter trupperna i marsch för att rädda staden. Han kommer för sent.

Katolikernas hämnd är grym. Då murarna faller rider Tillys knektar in. Det blir en orgie i våld, den vidrigaste massakern under det trettioåriga kriget.

Barn spetsas på pikar, kvinnor våldtas, männen huggs ner. Magdeburg plundras på allt av värde innan soldaterna tänder eldar.

Den 10 maj 1631 totalförstörs staden av en eldstorm. Över 30 000 människor dör i ett brinnande inferno där elden sprids snabbt från tak till tak. De som försöker fly mördas av Tillys knektar.

Då Gustav Adolf når fram återstår bara aska och brända kroppar.

– Jag ska hämnas på Tilly om det så ska kosta mitt liv, säger kungen.

***

Den 7 september 1631 möts Tilly och Gustav Adolf i slaget vid Breitenfeld, nära staden Leipzig.

Sverige och kurfurstendömet Sachsen ställer upp 42 000 soldater mot Tillys 35 000.

Sveriges armé är på den tiden den bästa i Europa. Soldaterna är krigsvana, vältränade, disciplinerade. En viktig del av krigsmaskineriet är nya artilleripjäser, så kallade treppundare, som både kavalleriet och infanteriet använder.

De är lätta, två hästar klarar att dra kanonen i nya positioner.

Kejsarens kanoner är tunga, otympliga och det krävs 30–40 hästar för att flytta dem.

Kungen har även infört en ny stridstaktik. Kavalleriet stormar fram mot fienden med skjutande pistoler och fortsätter med dragna sablar.

Bakom kommer grenadjärerna. De har dåtidens handgranater, metallkuler fyllda med skrot som antänds med lunta och kastas i närstrid.

Svenskarna lyckas efter en djärv raid erövra Tillys kanoner uppe på en ås. De riktar dem mot kejsarens fotfolk som grips av panik och flyr.

Slaget är över, den svenska krigshistoriens mest framgångsrika.

Priset är högt. På svenskarnas sida ligger nästan 6 000 man kvar på slagfältet, nedtrampade av hästar, söndertrasade av kuler.

Katolikernas förluster är ännu större: 7 000 stupar och lika många tas till fånga.

Nästa gång Gustav Adolfs och Tillys trupper

står mitt emot varandra är den 15 april 1632 i staden Rain vid Donaus biflod Lech.

På en höjd vid flodstranden har Tilly byggt starka befästningar: 40 000 svenskar och 25 000 katoliker låter kanonerna dundra mot varandra tvärs över vattnet.

Gustav Adolf har sänt sitt kavalleri för att ta sig över Lech några kilometer söder om Tillys ställningar. Svenskarna tänder fuktiga halmbalar och röken gör att Tilly inte kan se Gustav Adolfs håller på att rigga en dödlig fälla.

Ryttarna bygger en bro av trä som de stjälar från böndernas korsvirkeshus och flera tusen av dem lyckas ta sig över den forsande Lech. De anfaller fienden bakifrån och från sidorna.

Tilly träffas av en svensk kula i knäet. Han förs bort, och dör senare. Katolikerna är utan sin fältherre. De flyr i panik, och lämnar kvar kanoner och massor med ammunition.

***

Ägen är öppen mot söder, mot det katolska Bayern, mot fiendens hjärta. Den 7 maj tågar Gustav Adolf med 30 000 man in i den bayerska huvudstaden München. Stadsborna darrar. De fruktar att de ska få betala för massakern i Magdeburg.

Stadens rika borgare och kurfursten och hans familj har redan flytt till kejsaren i Wien.

Svenskarna plundrar. Bytet blir rikligt: konst, bibliotekens dyrbara böcker, kyrkans klenoder, borgarhusens guld och silver. Men knektarna skonar Münchensborna. I utbyte kräver Gustav Adolf 300 000 riksdaler till krigskassan.

På Marienplatz i centrala München står än i dag en guldärgad staty som rests till minne av det bayrarna kallar "Undret i München". Den restes som ett tack till himmelska makter för att svenskarna skonade staden från ödeläggelse.

En tysk legend berättar att Hofbräuhaus, världens mest berömda ölkällare, är orsak till att inte Gustav Adolf brände staden.

Hofbräuhaus ligger vid torget Platzl, nära monumentet med guldstatyn.

Det sägs att Gustav Adolf firar erövringen med sina män där.

Han blir så förtjust i krogen och det goda ölet att han bestämmer sig för att komma tillbaka. Sten för sten ska han riva Hofbräuhaus, ta med alltihop hem och bygga upp det i Gamla stan i Stockholm.

Kungen har en annan uppgift först. Han ska till Lützen.

***

Den 6 november 1632 är en tisdag. Strax före solens uppgång skjuts svensk lösen: två skott i snabb följd. Det är signalen.

I spetsen för sin armé börjar Gustav II Adolf marschen mot en liten stad där svensk historiens mest berömda slag snart ska stå.

Det är Lützen.

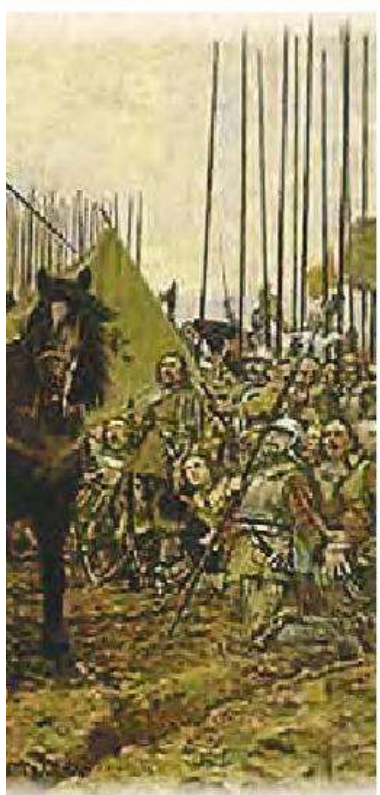
Fienden är Albrecht von Wallenstein, kejsarens befälhavare.

Gustav Adolfs avsikt är att knäcka sin störste motståndare och äntligen avgöra kriget.

Runt Lützen löper en gammal förfallen stadsmur. Där finns ett slott, med skyddsvall och dubbla vattengravar. Utanför murarna ligger köpmännens trädgårdar.

På det öppna fältet intill stadsmuren går stora vägen mot Leipzig. Där står en väderkvarn och ett mjölnarhus. Där har Wallenstein slagit läger.

Artikeln fortsätter på nästa uppslag

Regalskeppet Vasa sjönk 1628, men bärgades först 1961. Foto: JAN DÜSING

Kungen blev bakelse...

- Napoleon har sin bakelse, prinsessor har en tårta med grön eller röd och ibland gul marsipan.
- Krigarkungen har en egen läckerbit som finns på konditorier på hans dödsdag den 6 november.
- Gustav Adolfsbakelsen finns i många varianter. Vanligen har den en kungasiluett i vit marsipan eller choklad. Ibland görs den med spunnet socker runt kungen, för att symbolisera dimman i Lützen.
- Traditionen är särskilt vanlig i de många städer som kungen grundade. I Uppsala äts den av studenter eftersom han var en stor donator.
- I Göteborg, som grundades av kungen 1621, finns seden sen 1909, då konditorn Carl Bråutigam började sälja en variant med citron- eller chokladgräde varvat med sockerkaka och kungen på toppen i rosa marsipan.

Göteborgsk variant på bakelsen.
Foto: LENNART REHNMAN

... och hans häst hamnade på museum

- Gustav II Adolfs stridshäst Streiff irrade omkring i Lützen då slaget var över. Hästen hade träffats av en kula i halsen och sadeln var tom.
- Hästen uppkallades efter översten Johan Streiff von Lauenstein som sålt den till kungen. Den kostade 1 000 riksdaler, som på den tiden motsvarade 30 årslöner för en snickare. Som jämförelse

kostade en vanlig häst omkring 70 riksdaler.

- Det sägs att Streiff efter kungens död stod stilla i tre dagar utan att vilja äta.
- Hästen, av rasen oldenburgare, dog under kungens långa likfärd från Tyskland till Sverige. Den stoppades upp och har i 380 år visats på museum. Streiff finns nu på Livrustkammaren i Stockholm.

Den uppstoppade hästen finns på Livrustkammaren i Stockholm. Foto: GÖRAN SCHMIDT/LIVRUSTKAMMAREN/CC BY-SA

Vi blir en stormakt – till priset av en kung, tusentals soldater och ett hav av tårar

Fortsättning från föregående uppslag

Från långt håll hör Wallenstein mullret som närmar sig. Det är svenskarnas armé: 12 800 man infanteri, 6 200 ryttare.

Wallenstein har inte väntat sig ett anfall, inte nu då vintern snart kommer och hans trupper har börjat förbereda lägret för vintern.

I sista stund har han fått rapporter från sina spioner, och hans styrkor står redo. De är grupperade i kvadrater på norra sidan om landsvägen på fältet.

Den 49-åriga fältherren är sjuk. Han lider sen länge av syfilis, och det ger honom hjärtsvikt och ledvärk. Fyra man bär honom på en bår medan han inspekterar sina styrkor.

Han har 10 000 man infanteri och 7 000 ryttare.

Då han inser att svenskarna menar allvar med att anfälla skriver han ett viktigt brev. Det är till hans general Gottfrid Heinrich zu Pappenheim, som gått med sina trupper till staden Halle tre mil bort för att bygga vinterläger.

Pappenheim får order att göra sitt ryttari redo och omedelbart komma till Lützen.

Svenskarna marscherar genom tjock dimma som böljar i sjök och sveper in fälten i ett ogenomträngligt töcken. Då de närmar sig Lützen känner de brandrök. Wallenstein har satt eld på de många trähusen i staden och röken väller rätt mot svenskarna.

För Gustav Adolf är dimman ett problem och hinder, för försvararen Wallenstein en gudasänd gåva.

Strax efter klockan tio börjar slaget.

Gustav II Adolf svingar sin värja.

I larmet från trummor och krigstrumpeter hörs hans stridsrop bara till dem som rider närmast:

– Jesus stå mig bi.

Inom ett ögonblick skälver marken, luften fylls av ett dån som spräcker trumhinnor. Kanonerna mullrar. Kulorna är helvetsklot som sliter knektar och hästar i stycken.

Landsvägen mot Leipzig blir en skiljelinje. I dikena har Wallenstein placerat musketerare med mynningsladdade gevär.

Gustav Adolfs första linje av

infanterister börjar avancera. De följs av trumslagarna och männen med regementenas fanor. De flesta faller för musketerarnas kulor.

Elitstyrkan Gula brigaden leds av kungens favoritsoldat, den 29-åriga Nils Brahe. Han lyckas komma över landsvägen och skjuter och hugger sig in i fiendens infanterigrupper.

Kungen har också framgångar. Han rider i spetsen för en trupp på högra flanken som spräcker Wallensteins linjer.

Pappenheim når fram då slaget pågår i cirka två timmar. Han har ridit hela natten och morgonen. Han har med sig 4 600 ryttare i järnrustningar.

De går till anfall mot svenskarnas högra flygel, där Gustav Adolf befinner sig.

Också för general Pappenheim blir det sista striden. Han sitter på sin häst och har just dragit sabeln då han träffas av en svensk falkonett, en artilleriprojekt, som krossar skuldran.

Generalen bärs från slagfältet, men dör strax efter.

Brahe var kungens favoritsoldat

- Nils Brahe (1604-1632) tillhörde en av de arrikaste adelsfamiljerna och var släkt med Gustav Vasa. Greve Brahe var Gustav II Adolfs favorit och var med i krigstågen i Polen och Tyskland.
- I Lützen ledde han elitregementet Gula brigaden. En tredjedel av hans soldater dog i slaget. Brahes knä krossades av en kula och han fördes från stridslinjen till staden Naumburg där han avled 15 dagar senare. Han blev 29 år.
- Vid dödsbädden satt fältherrens gravida hustru Anna Margareta Bielke. Hon födde honom en son som också döptes till Nils Brahe. Makens blodiga skjorta finns i dag i samlingarna på Skokloster.

Nils Brahe.
Bildkälla: UPPLANDS-
MUSEETS ÅRSKRIFT 1945

Sverige efter Westfaliska freden 1648

Kungen ser hur Pappenheims ryttare skär genom svenska linjer och massakrerar fotsoldaterna.

Han fattar beslutet som blir hans död. Smålands ryttare följer kungen, och han ger tecken till regementet från Östergötland att följa.

Olyckan är att östgötarna stoppas av kraftig eld och många av dem faller döda av hästarna.

Kungen och den lilla grupp smålänningar som ännu lever är plötsligt ensamma och omgivna av fiender.

Då kommer första skottet. Kungen tappar sin värja. Det kommer flera skott. Ryttarna i järnrustning kommer närmare.

Det är över: Gustav II Adolf dör på slagfältet.

***

vå timmar senare hittas kungens plundrade kropp. Den blodiga slakten pågår runt om. Inte många vet att befälhavaren har stupat.

Hans hovpredikant Jakob Fabricius rider med trupperna, och han är

en av de första som får meddelandet. Predikanten samlar några av soldaterna i bakre leden. De faller på knä och sjunger en psalm.

Mitt i kaoset av död och lidande står i krigslarmet en liten grupp människor och sjunger med höga röster.

En som sjunger med är en överste från Nylands och Tavasthus regemente. Det är den 38-årige Torsten Stålhandske från Borgå i Finland.

Han blir slagets svenske hjälte. Stålhandske stiger upp på hästen, och i spetsen för sina ryttare går han till anfall. – Hämnas eller dö, ropar han.

I boken "Lützen 1632" skriver författaren Bo Eriksson:

"I detta skede anfaller de svenska trupperna med en ovanlig kraft som hämtad ur bottenlöst ursinne. Orsaken till den besinningslösa vreden tycks vara att ryktet om att något hänt den svenske kungen börjat spridas".

Då mörkret faller ger Wallenstein order om reträtt. Då ligger över 3 000 svenska döda på slagfältet, 1 600 har sårats.

Av Wallensteins styrkor dör mellan 3 000 och 4 000.

***

laget i Lützen är över: Men kriget fortsätter i ännu 16 år av lidande, död och sorg.

I oktober 1648 sluts freden i Westfalen. Sverige får Vorpommern och en del av Hinterpommern, staden Wismar samt biskopstiftet Bremen och Verden. Vi får också fem miljoner riksdaler i skadestånd från tyskarna.

Vi blir en stormakt, till priset av en kung och många tusen soldater och ett hav av tårar.

KNUT-GÖRAN KÄLLBERG

knut-goran.kallberg@expressen.se

DOKUMENT *EXPRESSEN*

MISSA INTE NÄSTA DEL!

På köpet med Expressen onsdag 12 augusti!

DOKUMENT
EXPRESSEN SVERIGES BLODIGA HISTORIA 10:10

Maskeradmordet

TOLV SIDOR: Gustav III sköts ihjäl under en maskeradbal på operan – av en hemlig grupp som ville göra statskupp

När är alla delar i serien

1 Havets härskare Måndag 13 juli	2 Frihetskrigarna Onsdag 15 juli
3 Wäxhysterin Måndag 20 juli	4 Den svenska rebellen Onsdag 22 juli
5 Den blodiga brödrakampen Måndag 27 juli	6 Storvaktens fall Onsdag 29 juli
7 Den omöjliga kärleken Måndag 3 augusti	8 Bloöbadet Onsdag 5 augusti
9 Trettio år i strid Måndag 10 augusti	10 Maskeradmordet Onsdag 12 augusti